

DOI: 10.34015/2523-4552.2023.2.07

УДК 349.2

Прокоп'єв Р. Є.,

кандидат юридичних наук, головний
інженер регіональної філії «Південна
залізниця» акціонерного товариства
«Українська залізниця»

ORCID: 0000-0001-8059-1186

ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО СТАТУСУ ПРАЦІВНИКА ТРАНСПОРТУ

У статті здійснено розгляд правового статусу працівників транспорту та зроблено висновок про те, що цей статус на сьогодні не є досконалим, а його формування здійснюється й наразі. Наголошено, що правовий статус працівників транспорту різниться в залежності від: безпосереднього правового становища особи на транспорті, виконуваних функцій, рівня кваліфікації особи тощо. Зроблено висновок про те, що до працівників транспорту висуваються додаткові вимоги щодо віку, стану здоров'я, психологічного та психоемоційного стану, стажу, певної кваліфікації тощо. Основними особливостями правового статусу працівників транспорту названо: 1) регулюється Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, які визначають особливості прав, обов'язків та відповідальності працівника певного виду транспорту; 2) працівники транспорту є суб'єктами з спеціальним трудовим статусом; 3) набуття правового статусу особи як працівника пов'язано з трудовою правоздатністю особи; 4) основу правового статусу працівників складають їх права та обов'язки, функції працівника; 5) правовий статус працівника транспорту містить й гарантії праці таких працівників; 6) особливі аспекти матеріальної відповідальності працівників транспорту. Основними рисами матеріальної відповідальності працівників транспорту названо: особливий вид юридичної відповідальності; має чітку мету – збереження матеріальних цінностей; специфічний об'єкт посягання – різноманітне майно та матеріальні цінності; відповідальність настає як наслідок порушення працівником Закону чи інших підзаконних нормативно-правових актів; можливість настання повної чи обмеженої матеріальної відповідальності.

Ключові слова: працівник, правовий статус, транспортна сфера, статус працівника транспорту.

Постановка проблеми. Працівник є центральною фігурою у трудових правовідносинах, а це означає необхідність з боку держави

гарантувати дотримання трудових прав працівника, які визначені на законодавчому рівні та у випадку необхідності забезпечити необхід-

ний захист порушених прав працівників, а з боку роботодавця – створити сприятливі умови для реалізації працівником своїх трудових прав в повному обсязі. Водночас на працівника покладається ряд обов'язків, які є необхідними для дотримання трудової дисципліни та належного виконання працівником визначених трудових обов'язків. Це є основою для формування відповідного правового статусу працівника, в тому числі працівника транспортного підприємства. Відзначимо, що правовий статус працівників транспорту на сьогодні не є досконалим, а його формування здійснюється й наразі. Розуміємо й те, що трансформаційні процеси у трудовому праві не можуть оминати й такі правові категорії як суб'єкт трудового права, правовий статус, працівник, роботодавець тощо. Тому необхідним, на нашу думку, саме у процесі змін законодавчого регулювання трудових правовідносин та переформатування правовідносин у сфері трудового права в цілому, забезпечити удосконалення правового статусу працівника транспорту як суб'єкта трудового права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі елементи правового статусу працівників транспорту у своїх наукових працях досліджували наступні вчені: М. Й. Бару, М. І. Іншин, Р. І. Прокопенко, В. В. Сичова, О. М. Ярошенко тощо. Проте, наукові погляди на розуміння власне правового статусу працівників транспорту та його елементів є дещо фрагментарним та на нашу думку неповними, оскільки не розкривають в повному обсязі всю сутність трудових правовідносин із працівниками транспорту. Крім того,

відсутній і єдиний підхід до визначення та розуміння основних особливостей правового статусу працівників транспорту.

Постановка завдання. Метою статті є чітке окреслення основних особливостей правового статусу працівника транспорту. Для досягнення поставленої мети у статті здійснюється розгляд поняття «правовий статус працівників транспорту», проводиться аналіз нормативно-правового регулювання трудових відносин працівників транспорту та закріплення правового статусу працівників транспорту, досліджено аспекти спеціального трудовправового статусу, досліджено взаємозв'язок правового статусу особи як працівника з трудовою правоздатністю особи.

Виклад основного матеріалу. Поняття «правовий статус працівника транспорту» є досить складним з точки зору свого розуміння, оскільки визначає правове становище того чи іншого працівника із врахуванням його індивідуальних особливостей. Правовий статус працівників транспорту різниться в залежності від безпосереднього становища особи на транспорті, в залежності від виконуваних функцій, рівня кваліфікації тощо. Фактично, це означає те, що правовий статус працівників на транспортних підприємствах не може бути ідентичним для кожного працівника, він є різним.

Основними складовими правового статусу працівника у юридичній літературі прийнято називати наступні елементи: трудової правоздатності, як передбаченої нормами права здатності мати суб'єктивні права та юридичні обов'язки, та дієздатності, як передбаченої нормами

права здатності і юридичної можливості своїми діями набувати прав та обов'язків, здійснювати та виконувати їх [1, с. 117]. А. М. Соцький говорить про те, що елементами правового статусу роботодавця як суб'єкта індивідуальних трудових правовідносин є: 1) трудова правосуб'єктність; 2) основні права та обов'язки; 3) юридичні гарантії трудових прав й обов'язків; 4) відповідальність за порушення трудових обов'язків [2, с. 102–103]. Проте ми не будемо детально аналізувати права та обов'язки працівників транспорту, а зараз же лише розглянемо основні особливості їх правового статусу, якими, як ми вважаємо, є:

1) правовий статус працівників транспорту регулюється Конституцією України та значною кількістю законів та підзаконних нормативно-правових актів, які визначають особливості прав, обов'язків та відповідальності працівника щодо певного виду транспорту. Це говорить про те, що не має єдиного систематизованого акту, який би здійснював визначення прав, обов'язків та відповідальності працівників транспорту. Основну ланку у системі нормативно-правового регулювання трудових відносин працівників транспорту, становлять Закони України. У трудових правовідносинах із працівниками транспортної сфери можемо спостерігати наступну систему нормативно-правового регулювання суспільних відносин, в тому числі й трудових: 1) Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII [3]; 2) Закон України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР [4]; 3) профільні закони щодо конкретного виду транспорту: Закон України «Про автомобільний

транспорт» від 05.04.2001 № 2344-III [5], Закон України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР [6], Закон України «Про трубопровідний транспорт» від 15.05.1996 № 192/96-ВР [7], Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI [8] тощо.

Значну роль у системі нормативно-правового регулювання трудових правовідносин працівників транспорту відведено саме підзаконним нормативно-правовим актам, які деталізують норми профільних законів та визначають особливості трудових правовідносин у певному виді транспорту. Їх значення полягає в тому, що виконавча влада за відсутності нормотворчих повноважень просто не зможе функціонувати. Законодавець не має можливості передбачити та регламентувати всю сукупність безлічі різних у залежності від умов міста і часу суспільних відносин, які мають у цьому потребу, тому саме підзаконні акти здатні значно оперативніше, ніж закони відкликатися на зміни в об'єкті правового регулювання і через це дозволяють зі значно меншими втратами подолати прогалини у законі до його доповнення законодавцем. Крім того, наявність у правовому регулюванні підзаконних актів значно знижує навантаження на законодавчі органи в цілому, оскільки велика кількість питань, які стосуються правового статусу працівників транспорту регулюються саме підзаконними нормативно-правовими актами, які приймаються на виконання законів України.

2) працівники транспорту є суб'єктами зі спеціальним трудовим статусом. Вказуючи на таку ознаку трудового статусу на

прикладі працівників залізничного транспорту Л. В. Єрофєєнко наголошує на такому елементі як «відповідальність за невиконання умов трудового договору, порушення трудової дисципліни». Науковець зазначає, що «повне й усебічне законодавче визначення специфіки цього статусного елемента працівника залізничної набуває особливого значення з огляду на те, що залізничний транспорт становить основу транспортної системи України й покликаний здійснювати своєчасне, повне та якісне задоволення потреб населення, економіки й оборони країни в перевезеннях, при цьому забезпечуючи безпеку руху поїздів і маневрової роботи, схоронність вантажів, багажу та іншого довіреного майна. Недопущення ситуацій, які загрожують життю і здоров'ю пасажирів, схоронності вантажів, вимагають від працівників залізничного транспорту високої організованості в роботі й бездоганного виконання трудових обов'язків. І, навпаки, порушення дисципліни на залізничному транспорті створює загрозу життю і здоров'ю людей, безпеці руху поїздів і маневровій роботі, схоронності перевезених вантажів, багажу та іншого довіреного майна, а також призводить до невиконання договірних зобов'язань [9, с. 103]. Фактично здійснюється порівняння спеціального трудово-правового статусу працівника залізничного транспорту із підвищеним рівнем відповідальності за невиконання чи неналежне виконання своєї трудової функції. Крім того, вважаємо, що до аспектів спеціального трудово-правового статусу працівників транспортних підприємств варто віднести й наявність додаткових обов'язків щодо роботи

із джерелом підвищеної небезпеки, необхідності збереження життя та здоров'я пасажирів, схоронності майна тощо.

3) набуття правового статусу особи як працівника пов'язано з трудовою правоздатністю особи. Трудова правосуб'єктність (правоздатність і дієздатність) працівників виникає за загальним правилом з 16 років. За згодою одного з батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Проте, характерною рисою трудової правоздатності саме працівників транспорту є те, що значна кількість робочих професій та посад передбачена виключно для повнолітніх осіб, або ж осіб, які досягли певного конкретного віку (більшого, ніж повноліття особи), що є необхідним для роботи на тій чи іншій роботі. Крім того, для транспортної сфери характерним є законодавча та нормативно-правова заборона на певні види робіт для неповнолітніх та жінок. Особливою рисою правоздатності працівників транспорту, яка часто є ключовою для можливості працевлаштування на підприємствах транспорту є й стан здоров'я особи. Фактично мова йде про те, що робота у транспортній сфері пов'язана не тільки з певними віковими обмеженнями, а й зі станом здоров'я особи, а тому до працівників транспорту висуваються додаткові вимоги щодо стану здоров'я, а отже й можливості виконувати певну роботу. Особлива увага прикута й до психологічного та психоемоційного стану працівника, що впливає на здатність особи об'єктивно мислити, тверезо оцінювати ситуацію, яка обумовлена виконанням його професійних обов'язків.

До спеціальної правосуб'єктності працівників транспорту варто віднести й ряд інших вимог: щодо наявності стажу, певної кваліфікації, відповідної освіти, наявності спеціальних дозволів на здійснення тієї чи іншої діяльності (для пілотів цивільної авіації), наявності відповідних ліцензій (наприклад, для пілотів характерним є 6 етапів пілотної підготовки); наявність відповідної кількості льотних годин (для пілотів цивільної авіації); наявність певних додаткових знань (наприклад, знань з психології, знання іноземної мови) тощо.

4) основу правового статусу працівників складають їх права та обов'язки, функції, як покладені на працівника транспорту. Суб'єктивне право розглядається як міра юридично можливої поведінки, яка дозволяє суб'єкту задовольнити його власні інтереси. Кожний працівник у комплексі суб'єктивних прав і обов'язків володіє наступними правами: право на працю, відпочинок, на здорові і безпечні умови праці, що визначають статус особи та характеризують її як працівника і реалізуються в ході трудової діяльності та кореспондуються з обов'язками власника. Тобто, це право працівника на реалізацію своєї трудової функції на тому чи іншому підприємстві. Основою для визначення трудових прав та обов'язків працівників на транспортних підприємствах є трудовий договір. Проте, варто наголосити й на тому, що трудові обов'язки працівника обумовлюються та регулюються не тільки трудовим договором, а й правилами внутрішнього трудового розпорядку, посадовими інструкціями тощо. Часто саме ці акти є ключовими у питанні регулю-

вання трудових правовідносин на підприємствах транспортної сфери та стосовно працівників транспортної сфери.

Іншою складовою трудової правосуб'єктності працівників транспорту є трудові обов'язки. Трудові обов'язки працівника транспорту є важливою складовою його трудової дисципліни, без якої неможливим є досягнення чесної та сумлінної праці, своєчасного та точного виконання працівником розпоряджень роботодавців. Загальним Законом України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР не закріплено загального переліку тих обов'язків, які покладаються на працівників транспорту, а тому з цього приводу варто звертатися до норм, які закріплені Кодексом законів про працю України, до законів України та нормативно-правових актів на працівників транспорту покладається ряд важливих професійних обов'язків.

Загалом, права та обов'язки працівників транспорту визначаються чинним законодавством відповідно до норм Кодексу законів про працю України, а також спеціальними актами, якими регулюються трудові правовідносини на окремих видах транспорту. Наразі ми не будемо окреслювати конкретні права та обов'язки, які притаманні працівникам транспорту в цілому, а лише наголосимо на тісному взаємозв'язку прав працівників із відповідними кореспондуючими обов'язками роботодавця. Тому доцільним є твердження, відповідно до якого норми трудового права покликані доповнити та поглибити захист особистих немайнових прав та інших нематеріальних благ, який здійснюється цивільним правом, стосовно особливо-

стей трудових відносин, забезпечити права і свободи людини в період трудової діяльності. Отже, права та обов'язки працівників транспорту є важливою складовою їх правового статусу. Проте враховуючи різноманітність працівників транспортної сфери, говорити про правовий статус таких працівників варто виключно у тісному взаємозв'язку із правами та обов'язками роботодавців – транспортних підприємств, транспортних компаній.

5) правовий статус працівника транспорту містить й відповідні гарантії праці таких працівників. Відзначимо, що у трудовому законодавстві немає єдиного розуміння поняття «гарантії», а тому й немає єдиного підходу до їх розуміння та визначення. Погодимося й із думкою Я. А. Малихіної, яка вказує на те, що реальне здійснення трудових прав і виконання обов'язків працівників, як основних суб'єктів правовідносин у сфері праці, залежить від усієї сукупності юридичних гарантії, передбачених у нормах трудового права. До них відносяться гарантії: трудових прав і обов'язків на стадії виникнення трудових і похідних від них правовідносин; забезпечення втілення прав та обов'язків у процесі реалізації трудових правовідносин та правовідносин-супутників; припинення трудових правовідносин з працівниками; і, нарешті, забезпечення відновлення порушених прав [10, с. 137].

Основні гарантії працівників транспорту, на нашу думку, мають стосуватися наступних правовідносин та положень: умови трудового договору не можуть містити положень, що суперечать законам та іншим нормативно-правовим актам

з охорони праці; надання працівнику правдивої інформації про умови праці на підприємстві і, зокрема, на робочому місці; створення безпечних умов праці для працівників; створення умов для попередження виробничого травматизму та забезпечення безпечних умов праці; забезпечення гарантування права на відпочинок, на соціальний захист, права на навчання, права на підвищення кваліфікації тощо. Важливість гарантій для працівників транспорту обумовлено й тим, що значна кількість працівників транспорту працюють у надзвичайно складних умовах праці, у незвичних для більшості працівників умовах праці (пілоти – на висоті; машиністи – під землею у метрополітені; моряки та працівники річкового транспорту – на воді); умови більшості працівників транспорту характеризуються важкими та шкідливими умовами праці тощо.

6) особливий порядок притягнення до матеріальної відповідальності. Робота працівників транспорту тісно пов'язана із використанням певних матеріальних ресурсів, які надаються транспортним підприємством для належного виконання працівниками своїх посадових та службових обов'язків. Надання працівникам транспорту необхідних ресурсів та матеріалів для виконання покладених на них обов'язків супроводжується кореспондуючим обов'язком працівника на належне та цільове використання такого майна, збереження його цілісності, функціонального призначення, дбайливого ставлення до майна, вжиття заходів щодо запобігання його пошкодження та знищення тощо. Це досягається шляхом покла-

дення на працівника матеріальної відповідальності у певному обсязі та у випадку настання чітко визначених на законодавчому рівні умов.

Актуальність окреслення сутності матеріальної відповідальності працівників саме в аспекті дослідження їх правового статусу обумовлено тим, що значна кількість матеріальних ресурсів та матеріальних цінностей просто безслідно зникають, а особи винні у знищенні та розтраті майна досить часто не притягуються до відповідальності за це. За загальним правилом, при прийнятті на роботу кожний працівник під особистий підпис ознайомлюється з своїми функціональними обов'язками та посадовою інструкцією, а тому говорити про те, що до матеріальної відповідальності притягуються виключно особи, в яких у посадовій інструкції прописано, що це є матеріально-відповідальна особа, не можна. Матеріальну відповідальність несуть всі працівники, але її розмір може різнитися, зазвичай, в залежності від посади працівника. Матеріальна відповідальність є обов'язком особи-працівника здійснити відшкодування шкоди іншій особі – роботодавцю, яку працівник завдав, порушуючи свою посадову інструкцію чи умови трудового договору. Водночас вказаний обов'язок має ґрунтуватися на певних законодавчих та нормативно-правових нормах, закріплюватися у посадових інструкціях, окремих положеннях, інших актах, які визначають аспекти такого виду відповідальності.

Загальним актом у питанні матеріальної відповідальності працівників є норми Кодексу законів про працю України, а саме глави IX – «Гарантії при покладенні на працівників

матеріальної відповідальності за шкоду, заподіяну підприємству, установі, організації». Так, стаття 130 Кодексу Законів про працю України закріплює положення про те, що працівники несуть матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну підприємству внаслідок порушення покладених на них трудових обов'язків [3]. Нормами Закону України «Про транспорт» від 10.11.1994 року № 232/94-ВР передбачено виключно відповідальність підприємств транспорту. Так, ч. 2 статті 13 закріплено, що підприємство транспорту, діяльність якого пов'язана з підвищеною небезпекою, несе матеріальну відповідальність за шкоду, заподіяну внаслідок загибелі або ушкодження здоров'я пасажира під час користування транспортом, у порядку, встановленому чинним законодавством України [4]. Норми щодо відповідальності працівників транспорту вказаним законом не закріплені. Це ж саме можна й сказати про профільні закони щодо окремих видів транспорту. Як приклад, у Законі України «Про залізничний транспорт» від 04.07.1996 № 273/96-ВР, міститься виключно норма статті 24, якою закріплено положення, відповідно до якого відправники, одержувачі вантажів та власники під'їзних колій несуть матеріальну відповідальність згідно з чинним законодавством України за пошкодження контейнерів і рухомого складу перевізників, а перевізники – за втрату і пошкодження транспортних засобів, що їм не належать, у розмірі фактично заподіяної шкоди [6].

Основними рисами матеріальної відповідальності працівників транспорту варто назвати наступні: є

особливим видом юридичної відповідальності; має чітку мету – збереження матеріальних цінностей; специфічний об'єкт посягання – різноманітне майно та матеріальні цінності; відповідальність настає як наслідок порушення працівником Закону чи нормативно-правових актів; можливість настання повної чи обмеженої матеріальної відповідальності.

Висновки. Як висновок зазначимо, що саме через розуміння правового статусу особи здійснюється індивідуалізація особи, яка перебуває у трудових відносинах із транс-

портним підприємством, установою та організацією, а отже й визначаються особливості правового регулювання трудової функції такого працівника. Деталізація правового статусу працівника конкретного транспорту закріплюється у відповідних актах щодо кожного окремого виду транспорту, а отже можемо зробити висновок, що правовий статус працівників транспорту та правове регулювання їх трудових відносин здійснюється не тільки законодавством про працю, а і законодавством про транспорт.

Список використаної літератури:

1. Трудове право України : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко, І. П. Жигалкін, В. А. Прудников. 5-те вид., допов. Харків : Право, 2014. 760 с.
2. Соцький А. М. Загальна характеристика суб'єктів індивідуальних трудових правовідносин. Юридичний вісник. 2020. № 1. С. 109-116.
3. Кодекс законів про працю України від 10.12.1971 року № 322-VIII. Відомості Верховної Ради УРСР 1971. Додаток до № 50.
4. Про транспорт : Закон України від 10.11.1994 року № 232/94-ВР. Відомості Верховної Ради України 1994. № 51. Стаття 446
5. Про автомобільний транспорт : Закон України від 05.04.2001 № 2344-III. Офіційний вісник України. 2001. № 17. Стор. 50. Стаття 719
6. Про залізничний транспорт : Закон України від 04.07.1996 № 273/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 40. Стаття 183
7. Про трубопровідний транспорт : Закон України від 15.05.1996 № 192/96-ВР. Відомості Верховної Ради України 1996. № 29. Стаття 139
8. Повітряний кодекс України від 19.05.2011 № 3393-VI. Офіційний вісник України. 2011. № 46. Стор. 27. Стаття 1881
9. Єрофеев Л. В. Щодо дисциплінарної відповідальності на залізничному транспорті в Україні. Право і суспільство. 2015. Частина 3. № 3. С. 101-106.
10. Прокопенко В. І. Трудове право України : підручник. Х. : Фірма «Консум», 1998. 480 с.
11. Малихіна Я. А. Юридичні гарантії за трудовим законодавством України. Форум права. 2007. № 2. С. 133-138.

R. Prokopiev, candidate of legal sciences, chief engineer of the regional branch «Southern Railway» joint stock company «Ukrainian railways»
ORCID: 0000-0001-8059-1186

Peculiarities of the legal status of a transport worker

The article examines the legal status of transport workers and concludes that the legal status of transport workers is currently not perfect, and its formation is still ongoing. It is emphasized that the legal status of transport workers varies depending on the direct legal position of the person on the transport, depending on the functions performed, the level of qualification of the person, etc. It is pointed out that the legal status of transport workers is regulated by the Constitution of Ukraine and a significant number of laws and by-laws, and it is the latter that are key in determining the legal status of transport workers and its regulation. The article places special emphasis on the close relationship between the legal status of an employee and his legal capacity for work. It was concluded that transport workers are subject to additional requirements regarding the age, state of health, psychological and psycho-emotional state of the worker, seniority, certain qualifications, appropriate education, the presence of special permits to carry out one or another activity, the presence of licenses, appropriate number of flight hours, additional knowledge, etc. The main features of the legal status of transport workers are: 1) regulated by the Constitution of Ukraine, laws and subordinate legal acts, which determine the specific rights, duties and responsibilities of an employee in relation to a certain type of transport; 2) transport workers are subjects with a special labor law status; 3) acquiring the legal status of a person as an employee is related to the person's legal capacity for work; 4) the basis of the legal status of employees is their rights and duties, functions, as assigned to a transport employee; 5) the legal status of a transport worker includes the labor guarantees of such workers; 6) special aspects of the financial responsibility of transport workers. The author paid significant attention to the issue of material responsibility of transport workers and named its main features: a special type of legal responsibility; has a clear goal - preservation of material values; specific object of encroachment - various property and material values; liability arises as a result of the employee's violation of the Law or regulatory legal acts; the possibility of full or limited financial liability.

Keywords: *employee, legal status, transport sphere, the status of a transport employee.*